

Bangkok Urban Space Management: the Case of Cemetery and Funeral during King Rama V

Nontaporn Youmangmee

Ph.D. (History), Lecturer

Faculty of Humanities and Social Sciences,

Prince of Songkla University

E-mail: bungamas999@yahoo.com

Abstract

Cemetery has long been served as a funeral place for every man. Since it was traditionally related to supernatural beliefs, the number of activities in cemetery was limited. It was so until King Rama V Reign. When a rapid urban development in Bangkok revealed such obscure places, cemeteries, to the public and yet ruined the civilized image of newly westernized capital city. The emerging problem of cemetery forced the government to control and cemetery and funeral service providers. This problem has reflected that state authority in urban space management affecting the people's ordinary life.

Keywords: believe, cemetery, funeral, space management

การจัดการพื้นที่เมืองในกรุงเทพมหานคร: กรณีป่าช้าและพิพิธสมัยรัชกาลที่ 5

นนทพร อยู่มั่งมี

อ.ด. (ประวัติศาสตร์), อาจารย์,

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

E-mail: bungamas999@yahoo.com

บทคัดย่อ

พื้นที่ป่าช้า มีความสำคัญในฐานะเป็นสถานที่ประกอบพิธีศพอันเป็นพิธีกรรมสุดท้ายในชีวิตมนุษย์ พื้นที่ดังกล่าวเกี่ยวพันกับความเชื่อเรื่องผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ ทำให้มีการใช้พื้นที่ป่าช้าอย่างจำกัดทั้งการใช้ในด้านพิธีกรรมและสถานที่ตั้งในชุมชน สำหรับสังคมในกรุงเทพฯ พื้นที่ป่าช้าถูกใช้ในลักษณะข้างต้น จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 5 มีการพัฒนากรุงเทพฯ ด้านกายภาพของเมือง ทำให้พื้นที่ซึ่งเคยถูกปกปิดซ่อนเร้นเปิดเผยมากขึ้นพร้อมกับปัญหาที่กระทบต่อภาพลักษณ์ของความศิวิไลซ์ ของเมืองหลวงที่กำลังพัฒนาตามแบบตะวันตก ปัญหาจากการใช้พื้นที่ป่าช้าของราษฎรทำให้รัฐสมัยรัชกาลที่ 5 มีส่วนสำคัญต่อการเข้ามาจัดการพื้นที่ป่าช้าและพิพิธ ซึ่งสะท้อนถึงอำนาจของรัฐสมัยใหม่ที่เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตราษฎรผ่านการจัดการพื้นที่เมือง

คำสำคัญ: การจัดการพื้นที่, ความเชื่อ, ป่าช้า, พิพิธ

บทนำ

ความเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของกรุงเทพฯ ส่งผลกระทบต่อรูปแบบการใช้ชีวิตของราษฎรหลายด้านรวมไปถึงการประกอบพิธีศพซึ่งต้องสัมพันธ์กับการใช้พื้นที่ป่าช้าอันถือเป็นพื้นที่สาธารณะ มีประโยชน์ใช้สอยในเชิงพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องด้วยความตายซึ่งไม่น่าอภิมรณะแก่คนทั่วไป อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ซึ่งเร้นลับหรือห่างไกลจากพื้นที่ส่วนอื่นๆ ของเมือง แต่ความเจริญจากการพัฒนาเมืองหลวงในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้เห็นถึงปัญหาต่างๆ จากการใช้พื้นที่ดังกล่าวเกิดขึ้นจนภาครัฐต้องเข้ามาจัดการอันแสดงถึงบทบาทของรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจที่มีอยู่เหนือวิถีชีวิตของราษฎรผ่านการใช้พื้นที่เมือง

พื้นที่ “ป่าช้า” ในสังคมไทย

ป่าช้า เป็นพื้นที่สำหรับประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับศพ ซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผีอันเป็นความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติที่เป็นพื้นฐานของมนุษย์ สังคมมนุษย์มีวิธีการจัดการพิธีศพบนพื้นฐานของความกลัว เช่น เชื่อว่าผู้ตายจะแปรสภาพเป็นวิญญาณมารบกวน อีกทั้งผู้ตายยังมีความต้องการเช่นเดียวกับเมื่อตอนยังมีชีวิตแต่อยู่กันคนละโลก จึงต้องเข่นสรวงคนตายด้วยอาหารและสิ่งของเครื่องใช้ รวมทั้งยังเป็นไปเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย โดยอย่างหลังนี้เกิดขึ้นหลังจากสังคมไทยรับพุทธศาสนาซึ่งให้คติเรื่องบุญ กรรม และโลกหน้า มาเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรม¹

การที่พิธีศพสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผีและสิ่งเหนือธรรมชาติทำให้เกิดการจัดพื้นที่เพื่อใช้ประกอบพิธีศพโดยเฉพาะ การปลงศพ ได้แก่ การเผาศพและฝังศพ ซึ่งกระทำในพื้นที่อันมิใช่บริเวณสำหรับอยู่อาศัยของคนทั่วไป² ดังนั้นพื้นที่ป่าช้าจึงต้องแยกจากชุมชนและถูกให้คุณค่าของพื้นที่ว่าเป็นบริเวณที่ไม่ดี ดังที่ เสฐียรโกเศศ อธิบายความหมายของคำ ป่าช้า ดังนี้

¹ ปราณี วงษ์เทศ. (2534). พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในประเทศไทย. พิมพ์เนื่องในนิทรรศการเรื่อง “ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต” ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร. มปท: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร. หน้า 14-15.

² เรื่องเดียวกัน.

“ที่เราเรียกสถานที่เผาศพฝังศพว่าป่าช้า เดิมมันก็เป็นป่าช้าเราดี ๆ นี่เอง คือเลือกป่าดอนหนึ่งใช้เป็นทีเผาศพฝังศพเป็นเฉพาะ ไม่จำเป็นจะต้องอยู่ในเขตวัด ซึ่งถือกันว่าเป็นอาราม คือสถานที่ร่มรื่นอย่างสวนสำราญรมย์ ส่วนคำว่า ช้าง ในที่นี้เป็นคำไทยมาแต่เดิม แปลว่า ชั่ว ว่าเลว ถ้าจะแปลคำ ป่าช้า ว่า ป่าชั่ว ป่าเลว ก็สมควรแล้ว เพราะไม่มีใครต้องการเข้าไปอยู่”³

คำ ป่าช้า ในความหมาย ป่าเลว ยังถูกเรียกเป็นภาษาท้องถิ่นต่างๆ คือ ป่าเฮ่ว ในภาษาถิ่นภาคเหนือ และกลุ่มชาวไทยใหญ่และไทลื้อ รวมทั้งอาจฟังเสียงกับคำว่า เปรว ที่คนภาคใต้ใช้เรียกป่าช้าเช่นกัน⁴ และด้วยความไม่ดีไม่งามของป่าช้าที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์ใช้สอยเชิงพิธีกรรม ทำให้พื้นที่แห่งนี้ไม่เป็นที่ของแะแก่ผู้คนทั่วไป แต่กลับเหมาะสมสำหรับใช้ประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์และเรื่องเร้นลับเหนือธรรมชาติซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์จากป่าช้าอีกอย่างหนึ่ง เช่นบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนกล่าวถึงพลายชุมพลแก้อาถรรพ์คุณไสยในป่าช้า หลังจากที่เถรवादกระทำต่อพระไวยให้หลงรักนางสร้อยฟ้า ว่า

ถึงป่าช้าวัดพระยาแมน ขุดลงสักแขนก็พอได้
พบรูปศรีมาลา กับพระไวย หนามไหนดเสียบสะพรั่งไปทั้งตัว⁵

นอกจากนี้คำ ป่าช้า ยังมีความหมายเดียวกับคำ สุสาน ซึ่งเป็นคำบาลี หมายถึง ที่ปลงศพ⁶ ซึ่งสะท้อนความเชื่อทางพุทธศาสนาซึ่งได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีศพมากขึ้น ปรากฏว่าป่าช้าที่ใช้ประกอบพิธีศพจำนวนมากกระทำในเขตพุทธสถาน หรือตามวัดวาอารามเป็นสำคัญ โดยเฉพาะวัด

³ เสฐียรโกเศศ. (2547). *พินความหลัง เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: สยาม. หน้า 234.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ กาญจนนาคพันธ์ และ นายตำรา ณ เมืองใต้. (2545). *เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อมรินทร์. หน้า 604.

⁶ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ. (2470). *ตำนานสุสานหลวงวัดเทพศิรินทร์ราชวาส กับตำนานมโหรี*. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมเอื้อน รัชกาลที่ 5. มปท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. หน้า 9.

ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ซึ่งมีจำนวนมากในเมืองไทย ได้การแบ่งพื้นที่ใช้สอยอย่างเป็นสัดส่วน คือ เขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่สำหรับประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เขตสังฆาวาส คือ ส่วนที่พักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์ และพื้นที่สุดท้ายของวัด คือ ป่าช้า (บางครั้งเรียกว่า เขตปรก) เป็นพื้นที่สำหรับประกอบพิธีศพ นักวิชาการบางท่านรวมเขตป่าช้าไว้ในบริเวณที่เรียกว่า เขตธรณีสงฆ์ อันเป็นเขตที่มีการใช้ประโยชน์นอกเหนือจากเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส มีสิ่งปลูกสร้างที่ใช้ในพิธีเช่น เมรุ เชิงตะกอน และฐานเผา ที่เรียกกันตามรูปลักษณะทางสถาปัตยกรรม⁷ ไม่เพียงเท่านั้นเขตป่าช้ายังใช้เป็นพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ฝึกวิปัสณา เช่น อสุภกรรมฐาน หรือ การเพ่งพิจารณาซากศพในสภาพต่างๆ อีกด้วย⁸

การแบ่งพื้นที่เขตพระอารามได้เน้นความสำคัญของเขตพุทธาวาสซึ่งต้องอยู่ด้านหน้าวัดเสมอ ทั้งนี้เป็นการให้ความสำคัญแก่พระพุทธเจ้าเป็นหลักในฐานะเป็นประธานแห่งพระอาราม ส่วนเขตสังฆาวาสมักจะอยู่บริเวณด้านใดด้านหนึ่งของวัด สำหรับเขตป่าช้าหรือเขตธรณีสงฆ์อยู่ด้านข้างหรือไม่กี่ด้านหลังวัดเสมอ⁹ ซึ่งเท่ากับว่า พื้นที่ป่าช้า เป็นบริเวณที่ถูกซ่อนเร้นและแบ่งแยกจากการประกอบพิธีกรรมและพักอาศัยของพระสงฆ์ในพระอารามไม่ต่างจากการจัดสรรพื้นที่ป่าช้าตามชุมชนของฆราวาส

พื้นที่ป่าช้าในกรุงเทพฯ ยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ยังคงปรากฏคติความเชื่อเรื่องการแบ่งพื้นที่ระหว่างเขตที่พักอาศัยและเขตป่าช้าสำหรับผู้วายชนม์ ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ในเขตกำแพงเมืองห้ามเผาศพสามัญชนและบุคคลอื่นๆ เว้นแต่เพียงพระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูงต้องทำพระเมรุมาศขึ้นที่ทุ่งพระเมรุ หรือท้องสนามหลวงในปัจจุบัน เมื่อมีสามัญชนเสียชีวิตในเขตกำแพงเมืองจึง

⁷ สมคิด จิระทัศนกุล. (2554). *รู้เรื่องวัด โบสถ์ วิหาร เจดีย์ พุทธสถาปัตยกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส. หน้า 247-260.

⁸ เสฐียรโกเศศ. *พื้นความหลัง เล่ม 1*. หน้า 232.

⁹ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 51.

จำเป็นต้องทำประตูปิเศษสำหรับไปประกอบพิธีกรรมนอกกำแพงเมืองทางทิศตะวันออก ซึ่งก็คือ ประตูดุ¹⁰ เมื่อนำศพออกทางประตูดุพื้นที่ต่อมามากเป็นเขตป่าช้าที่ใกล้เคียงกัน ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายที่มาของคำประตูดุ ตำแหน่งที่ตั้ง และความสัมพันธ์กับป่าช้า ดังนี้

“ตามธรรมเนียมไทย ไม่จำเป็นจะต้องเป็นประตูดุเล็ก เป็นประตูดุใหญ่ก็ได้ ดูแต่ประตูดุสำราญราษฎร์เป็นตัวอย่างเถิด เรียกว่า ประตูดุผี นครราชสีมา นครศรีธรรมราช ก็เป็นประตูดุใหญ่ เหมือนกัน คนเดินเข้าออกได้เท่ากับผี คำว่า ประตูดุผีนั้น เป็นคำชาวบ้านเรียก แม้ประตูดุนั้นจะมี ชื่อว่า อะไรอยู่ที่ตามที เหมือนกับประตูด่านที่ลงแม่น้ำ จะมีชื่อว่าอะไร ก็เรียกว่า ประตูดุน้ำ เหตุที่เรียกว่า ประตูดุผีก็เพราะเอาผีออกทางนั้น ที่ต้องเอาผีออกทางนั้นก็เพราะป่าช้าที่ปลงศพ จะเผาหรือฝัง หรือทิ้งก็ได้ อยู่ใกล้กับประตูดุนั้น ป่าช้านั้นเป็นป่าจริงๆ มีเขตต์กว้างใหญ่โตมาก ไม่ใช่ที่ทำศพใน วัดโดยที่เราเข้าใจกัน ทำไม่จึงมีคำว่า ช้า ต่อท้ายด้วยก็ไม่ทราบ คำที่มี ช้า ต่อท้าย เป็นเพื่อนกันก็มีอีก เช่น ต่ำช้า เป็นต้น”¹¹

การทำประตูดุเป็นคติดั้งเดิมในเมืองยุคก่อนหน้ากรุงรัตนโกสินทร์ หลักฐานการใช้ประตูดุเฝ้าสุตพบที่นครธม กรุงกัมพูชา แล้วส่งอิทธิพลมาถึงเมืองไทย เช่นที่ สุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และเชียงใหม่ เป็นต้น เหตุที่ต้องทำประตูดุผีเพราะว่า ประตูดุเมืองทั่วไปเป็นบริเวณศักดิ์สิทธิ์ เมื่อสร้างเสร็จต้องมีการลงคาถาอาคมเพื่อป้องกันภัยอันตรายจากภูติผีปีศาจมิให้ล่วงล้ำเข้าเมืองได้ หากนำศพในเมืองผ่านประตูเหล่านี้ถือเป็นเสนียดจัญไร ต้องออกทางประตูที่ไม่มีมีการลงเลขยันต์คาถา แต่ต้องมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างใดอย่างหนึ่งคอยสกัดมิให้ผีที่ออกไปกลับมารังควานคนในเมืองได้¹²

¹⁰ สัจจิตต์ วงษ์เทศ. (2548). กรุงเทพฯมาจากไหน?. กรุงเทพฯ: มติชน. หน้า 130.

¹¹ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2551). อันเนื่องด้วยความตาย. สุนิบัตรเนื่องในงานสัปดาห์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. ม.ป.ท.: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. หน้า 90.

กรุงเทพฯ ในยุคแรกสร้างยังใช้คติการเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์เช่นสมัยอยุธยา บริเวณเมืองเวดล้อมด้วยบรรยากาศของพิธีกรรม ด้วยกำหนดสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ในการวางผังเมืองเพื่อใช้ประกอบพิธีทั้งทางพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เช่น พระอารามหลวง ศาลหลักเมือง เสาชิงช้า เทวสถานโบสถ์พราหมณ์ และสนามหลวง สถานที่ต่างๆ เหล่านี้แสดงความศักดิ์สิทธิ์ของผู้ปกครองกับเมืองหลวงในด้านต่างๆ ทั้งการเชื่อมโยงระหว่างกษัตริย์กับเทวอารักษ์จากการตั้งศาลหลักเมือง หรือการแสดงความเป็นผู้นำทางด้านศีลธรรมจากการบำรุงพระอารามต่างๆ และแสดงความเป็นศูนย์กลางของจักรวาลตามคติพราหมณ์จากพิธีโล้ชิงช้า รวมทั้งงานพระบรมศพที่จัดบริเวณท้องสนามหลวง พิธีกรรมเหล่านี้สัมพันธ์กับการใช้พื้นที่ตามคติเมืองดังกล่าวเพื่อความบริบูรณ์ของบ้านเมืองและราชฎ¹³

คติของเมืองเช่นนี้รวมถึงการกำหนดบริเวณประตูผี ให้อยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองเช่นเดียวกับเมืองยุคก่อนหน้านี้ พร้อมทั้งมีป่าช้าวัดสระเกศซึ่งอยู่ใกล้ประตูผี ริมคูพระนครชั้นนอกฝั่งนอกเมืองเป็นป่าช้าสำหรับพระนคร ภายในเมืองได้วางแนวของประตูผีให้ตรงกับพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งประดิษฐานพระแก้วมรกต สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำพระนครหันหน้าตรงไปยังประตูผี ป้องกันสิ่งอัปมงคลจะล่วงล้ำเข้าพระนครตรงช่องทางดังกล่าว¹⁴

นอกจากจะกำหนดผังเมืองให้สัมพันธ์กับความเชื่อเนื่องในพิธีศพแล้ว สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีการปรับปรุงและจัดสรรพื้นที่ป่าช้าให้เหมาะสมแก่การใช้สอยของผู้บริหารตักดิ์ ซึ่งต้องสิ้นเปลืองจากการเตรียมพิธีศพแต่ละครั้งนอกจากเมรุเผาศพแล้วยังต้องเตรียมเครื่องประกอบอีกหลายสิ่ง

¹² สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงเทพฯมาจากไหน?. หน้า 130.

¹³ Rüdiger Korff. (1992). *Markets, Trade and State: Urbanism in Bangkok*. Bielefeld: University of Bielefeld. pp.25-29.

¹⁴ สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงเทพฯมาจากไหน?. หน้า 131-132.

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชดำริร่วมกับสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงแก้ไขความลำบากในการปลงศพของผู้มีบรรดาศักดิ์ ด้วยการสร้างเมรุปูนสำหรับปลงศพเป็นการถาวรขึ้นที่วัดสุวรรณาราม¹⁵ หรือ “เครื่องป่าช้าวัดสุวรรณาราม” ประกอบด้วย “สามสร้างหอสวด หอทิ้งทานโรงโขนโรงหุ่น รัตแลพลับพลา โรงครัวพร้อมทุกอย่าง”¹⁶ ต่อมาสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมรุปูนขึ้นที่วัดอรุณราชวรารามกับที่วัดสระเกศ โดยเฉพาะที่วัดสระเกศทำเมรุปูนขึ้น 2 หลังสำหรับบุคคลผู้มีบันดาศักดิ์ มีโรงครัว ร้านระทาดอกไม้ไฟพร้อม และเมรุสำหรับบุคคลชั้นคฤหบดีทั่วไป¹⁷

การกำหนดพื้นที่ป่าช้าบางแห่งในกรุงเทพฯ ให้มีบริเวณประกอบพิธีสำหรับผู้มีบรรดาศักดิ์ ทำให้เกิดการแบ่งระหว่างพื้นที่ป่าช้าของราษฎรทั่วไป และพื้นที่ซึ่งเป็น “ป่าช้าหลวง” ดังสะท้อนจากความหมายของคำ ป่าช้าที่ปรากฏในอักษราภิธานศัพท์ของหมอบรัดเลที่แม้จะตีพิมพ์ภายหลังการสร้างป่าช้าหลวง แต่ก็แสดงการรับรู้ของราษฎรทั่วไปถึงการแบ่งพื้นที่ป่าช้าว่า “ป่าช้า, ที่ฝังศพ, คือ ที่เขาทำสำหรับเผาศพฝังศพนั้น, ป่าช้าหลวง ทำเมรุมีสร้างรอบเมรุนั้น.”¹⁸

สำหรับพื้นที่ป่าช้าของราษฎรทั่วไปอยู่ตามพระอารามต่างๆ นอกเขตกำแพงเมือง ป่าช้าราษฎรให้ภาพที่แตกต่างจากป่าช้าหลวงอย่างมาก ทั้งในเรื่องเครื่องประกอบพิธีศพตลอดจนการจัดการกับศพทั้งเผาและฝัง โดยเฉพาะเมื่อเกิดเหตุการณ์สำคัญ เช่น การระบอบของอหิวาตกโรค

¹⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ. ตำนานสุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาสกับตำนานมโหรี. หน้า 5.

¹⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2548). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับโรงเรียนสวนกุหลาบ. ที่ระลึกครบรอบวันสิ้นพระชนม์ปีที่ 52 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ม.ป.ท.: บริษัท แสงไทยการพิมพ์ จำกัด. หน้า 149.

¹⁷ ตำนานวัดกุฎสถานต่างๆซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา. (2512). พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงรุจิ ศรีวรรณวัฑน์. พระนคร: กุฎชนปกรณณ์. หน้า 23.

¹⁸ เดนมัช บรัดเล. (2514). อักษรอาภิธานศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: คุรุสภา ลาดพร้าว. หน้า 279.

เมื่อปี พ.ศ.2363 ครั้งนั้นมีศพ “ก่ายกันเหมือนกองฟืน” ตามป่าช้าในวัดสระเกศ วัดบางลำพู (วัดสังเวชวิศยาราม) วัดปทุมคงคา และวัดอื่นๆ ถึงขั้น “พระสงฆ์หนีออกจากวัด คฤหัสถ์หนีออกจากบ้าน”¹⁹

พื้นที่ป่าช้าสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้รับการจัดการให้เข้ากับคติความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพระนครด้วยการกำหนดบริเวณที่ตั้งป่าช้าให้อยู่นอกเขตกำแพงเมือง พร้อมกับกำหนดผังเมือง เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นประธานของพระนครสามารถคุ้มครองป้องกันภัยอันตรายได้ ขณะเดียวกัน พื้นที่ป่าช้าบางส่วนถูกจัดสรรให้กับผู้มีบรรดาศักดิ์เพื่อแบ่งเบาภาระจากการประกอบพิธีศพ ส่วนป่าช้าของราษฎรเป็นไปตามสภาพความแตกต่างด้านฐานะันตร อย่างไรก็ตาม เมื่อกรุงเทพฯ เปิดรับความศิวิไลซ์ในสมัยต่อมา พื้นที่ป่าช้าได้รับการจัดการจากภาครัฐอย่างสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลังจากนี้

การขยายเมืองและผลกระทบต่อป่าช้าสมัยรัชกาลที่ 5

การปรับปรุงโครงสร้างทางกายภาพของกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 5 ส่งผลกระทบอย่างมากต่อพื้นที่ป่าช้าในเขตกรุงเทพฯ หลายแห่ง โดยเฉพาะการตัดถนนทำให้ป่าช้าซึ่งเคยอยู่บริเวณชายขอบของวัดหรือชุมชนถูกเปิดเผยมากขึ้น ภาพความไม่งดงามของป่าช้าตามวัดหลายแห่งเป็นสิ่งที่ขัดต่อความศิวิไลซ์ของเมืองหลวงที่ทวีมากขึ้น ประกอบกับการการใช้พื้นที่ในเชิงเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ มีส่วนส่งเสริมให้ภาครัฐต้องเข้ามาดูแลและจัดการกับป่าช้าและพิธีศพเพื่อให้เกิดความเรียบร้อย แสดงถึงบทบาทของรัฐที่มีต่อวิถีชีวิตชาวกรุงเทพฯ ที่กำลังก้าวไปสู่ความทันสมัยมากขึ้น

เนื่องจากภายในกำแพงเมืองไม่อนุญาตให้ราษฎรทั่วไปประกอบพิธีศพตามประเพณีทั้งการเผาและฝัง ป่าช้าที่ราษฎรใช้ประกอบพิธีศพจึงอยู่ในเขตวัดนอกกำแพงเมือง และสัมพันธ์กับช่วงชีวิตสุดท้ายของชาวกรุงเทพฯ

¹⁹ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2546). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. หน้า 153.

ซึ่งฝั่งพาวัดประกอบพิธีกรรม เช่น ราษฎรท้องที่สำเพ็ง และตลาดน้อย มักประกอบพิธีศพที่วัดในพื้นที่นั้นอย่าง วัดทุมคงคา (วัดสำเพ็ง) วัดคณิกาผล วัดจักรวรรดิราชาวาส (วัดสามปลื้ม) หรือห่างไปไม่กี่กิโลเมตรก็จะประกอบพิธีศพที่วัดพลับพลายไชย หรือหากเป็นราษฎรบริเวณบางลำพู ตรอกข้าวสาร วังหน้า สามารถประกอบพิธีที่วัดสังเวชวิศยาราม²⁰

กรณีของสำเพ็งและบางลำพูนับว่าเป็นป่าช้าที่ไม่ไกลกำแพงเมืองมากนัก แต่ยังมีป่าช้าอีกจำนวนไม่น้อยกระจายอยู่ตามชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่ตั้งถิ่นฐานนอกกำแพงพระนครไกลออกไป ซึ่งส่วนหนึ่งสะท้อนถึงการขยายตัวของกรุงเทพฯ ที่มีอย่างต่อเนื่องในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่น บริเวณสีลม ซึ่งเป็นบริเวณที่ได้รับการบุกเบิกจากการตัดถนนสีลมมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 และในรัชกาลต่อมา ได้มีการตัดถนนอีกหลายสายจากการลงทุนของขุนนางหลายท่าน บริเวณดังกล่าวมีป่าช้า หรือสุสานทั้งสิ้น 11 แห่งในจำนวนนี้เป็นของชาวตะวันตก 3 แห่ง ได้แก่ มิสซังโรมันคาทอลิก 2 แห่ง และมิสซังโรมันคาทอลิกแห่งกาลหวาร์ รวมทั้งมีป่าช้าชาวจีนกลุ่มภาษาต่างๆ 5 แห่ง คือ กวางตุ้ง ฮกเกี้ยน บำบ๋า แคะ และไหหลำ กับที่เป็นของส่วนตัวอีก 3 แห่ง คือ พระยาสารสินสวามีภักดี จินตระกูลเลี้ยง และนายห้างไวตี²¹

ป่าช้าบริเวณสีลมแสดงถึงขอบเขตของการขยายตัวของชุมชนออกมาตั้งถิ่นฐานนอกกำแพงพระนครไกลออกไป โดยมีปัจจัยจากการแสวงการค้าที่ดินเป็นแรงผลักดันสำคัญ สีลมนับได้ว่าเป็นพื้นที่ชานเมือง เป็นที่พักอาศัยของเหล่าขุนนาง และชาวต่างประเทศพากันมาสร้างบ้านพักเพื่อเป็นบ้านพักตากอากาศ เพื่อหลีกเลี่ยงความแออัดของเมือง เนื่องบริเวณนี้เป็นเรือสวนไรรานจำนวนมาก²² การที่มีป่าช้าตามกลุ่มชาติพันธุ์และความเชื่อ

²⁰ หจข.ร.5 น.8.1/151 นายจัน ผู้จัดการป่าช้าวัดสระเกษ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศรวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล (กรกฎาคม ร.ศ.117.).

²¹ Orawan Sriudom. (1992). **Silom Road วันวาน...กับวันนี้ของถนนสีลม**. Bangkok: Thai Danu Bank. หน้า 88.

²² เรื่องเดียวกัน. หน้า 12.

ทางศาสนารวมทั้งของส่วนบุคคล สะท้อนถึงการเติบโตของกรุงเทพฯ ที่มีอย่างต่อเนื่องขณะนั้น

อย่างไรก็ตาม พื้นที่ป่าช้านับได้ว่าเป็นพื้นที่ซึ่งถูกจัดให้อยู่ “ชายขอบ” ทั้งในบริเวณ ศาสนสถาน และบริเวณชุมชน กรณีป่าช้าที่สืมนับได้ว่าอยู่บริเวณชายขอบของชุมชนเพราะบริเวณดังกล่าวจัดว่าเป็นชานเมือง ประกอบด้วยเรือกวานจำนวนมาก หรือกรณีของป่าช้าบ้านทวาย บริเวณวัดดอน ซึ่งเกิดจากการร่วมกันของชาวจีน²³ เมื่อปี พ.ศ.2452 ได้ซื้อที่ดินบริเวณบ้านทวายที่นับว่าไกลจากกำแพงพระนครอย่างมากเพื่อทำป่าช้าฝังศพผู้ไ้ญาติ²⁴

ภาพของป่าช้ากับชุมชนเมืองในยุคศิวิไลซ์จึงเป็นภาพที่ขัดกับความเจริญของเมืองที่เต็มไปด้วยถนนและตึกแถวอย่างชาวตะวันตก ป่าช้ามิได้มีเฉพาะศพกับความน่ากลัวจากเรื่องเหนือธรรมชาติ แต่ป่าช้ายังเป็นแหล่งอาศัยของคนด้อยโอกาสในสังคมทั้ง ขอทาน คนยากจน²⁵ คนพิการ และคนเสียจริต ปรากฏในนิราศชมตลาด ซึ่งบรรยายสภาพกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 5 โดยเน้นพื้นที่สำเพ็งเป็นหลัก และกล่าวถึงป่าช้าของวัดปทุมคงคา ซึ่งตั้งอยู่บริเวณด้านใต้สุดของชุมชนสำเพ็ง มีป่าช้าเป็นพื้นที่ชายขอบของวัดและชุมชน แตกต่างจากโลกของความศิวิไลซ์ในเขตเมืองอย่างเด่นชัด ดังนี้

ถึงวัดประทุมคงคาฉายาหลวง	ก็รีบล่องข้ามคลองไม่ผ่องใส
พิศดูโบสถ์รามงามวิไล	ตั้งหันย่นมามีมิตรดูติดตาม
พิศวิหารตั้งพิมานท้าวโกสินทร์	ดูงามลึนไปทุกสิ่งจริงหนาจำ

²³ ต่อมาคือ มูลนิธิป่อเต็กตึ๊ง

²⁴ กรรณิการิ์ ดันประเสริฐ, แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง และ สวณีย์ วิเศษพันธุ์. (2543). 90 ปี มูลนิธิป่อเต็กตึ๊งบนเส้นทางประวัติศาสตร์สังคมไทย: ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า. กรุงเทพฯ: บริษัท ด่านสุทธาการพิมพ์ จำกัด. หน้า 50-52.

²⁵ เสฐียรโกเศศ. พื้นความหลัง เล่ม 1. หน้า 232.

ประเสริฐสมเป็นวัดกษัตรา	ไม้มหาโพธิ์ใหญ่ดูรายเรียง
เวลาเย็นรื่นรมย์ทั้งลมตก	สนั่นนกการ้องออกก้องเสียง
บ้างก็เข้าเคล้าคู่ประคองเคียง	ฟังสำเนียงเพลิดเพลินเจริญใจ
แล้วเดินตัดลัดทางไปข้างวัด	เงียบสงัดเยือกเย็นเป็นใจ
สองข้างทางหญ้ารุกปรำไร	แจ้งใจว่าป่าช้าน่าขนพอง
เห็นแต่คนง่อยเปลี้ยเสียจริต	พอแจ้งจิตต์นึกกลัวหัวสยอง
รีบเดินข้ามตามสะพานมาพันคลอง	ก็ออกท่องถนนใหญ่ค่อยคลายทุกข์
ที่ตีกรามงามดีก็มีมาก	ดูหลากหลางงามหนักหนาน่าผาสุก
บ้างก็ทำแลสง่าน่าเป็นมุข	แสนสนุกสองข้างตามทางจร ²⁶

ความรู้สึกโล่งที่เกิดกับกรุงเทพฯ ได้กระทบต่อการใช้พื้นที่ป่าช้าเพื่อประกอบพิธีกรรม การควบคุมการประกอบพิธีกรรมในพื้นที่ป่าช้าจึงเป็นเรื่องจำเป็นเพื่อให้มีให้ส่งผลกระทบต่อความรู้สึกโล่งของเมืองซึ่งต้องการความเป็นระเบียบ ความงดงาม และความสะอาด ดังนั้น พื้นที่ป่าช้าจึงและการประกอบพิธีศพจึงถูกจำกัดในบริเวณที่เหมาะสม ในลักษณะของการปิดบังซ่อนเร้นจากสายตาของคนทั่วไป²⁷ เช่นที่รัชกาลที่ 4 ทรงออกประกาศห้ามไม่ให้ทำศพหน้าวัดหลวงหรือริมทางเสด็จ เมื่อปี พ.ศ.2397 เนื่องจากผู้มีบรรดาศักดิ์ ขุนนาง มักปลุกเมรุ โรงทิม ประกอบพิธีบริเวณหน้าวัดมากขึ้น จึงทรงออกข้อห้าม ความว่า

“ให้เจ้ากรม ปลัดกรม รักษาพระอารามห้ามปรามผู้ที่จะกระทำการศพเจ้า ขุนนาง ราษฎรอย่าให้ปลุกเมรุ ปลุกโรงทิม ทำป่าช้าที่หน้าวัดพระอารามหลวงริมหนทางจะเสด็จพระราชดำเนิน ถ้าเจ้ากรม ปลัดกรม เลขา วัด ผู้รักษาพระอารามห้ามปรามมิฟัง ก็ให้มาบอกกรมวังผู้รับสั่ง ถ้าเจ้ากรม ปลัดกรม

²⁶ กวีนิพนธ์นาม “นิราศชมตลาด”. (2545). กวีสยามนำเที่ยวกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: มติชน, หน้า 406-407.

²⁷ นภานาท อนุพงศ์พัฒน์, “ประวัติศาสตร์ความตายและความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ต่อชีวิตในสังคมไทย”. (2550). วัฒนธรรม ความตาย กับวาระสุดท้ายของชีวิต: คู่มือเรียนรู้มิติสังคมของการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย. กรุงเทพฯ: สำนักงานวิจัยสังคมและสุขภาพ. หน้า 68-71.

เลขวัด ผู้รักษาพระอารามละเลยเสีย ถ้ามีผู้ใดมาฟ้องร้องว่ากล่าวเป็นใจ ให้เผาศพที่หน้าวัด จะเอาตัวเจ้ากรม ปลัดกรม เลกวัด ผู้รักษาพระอาราม มากระทำโทษตามรับสั่ง”²⁸

ป่าช้าในยุคที่กรุงเทพฯ ได้รับความศรัทธาและศรัทธาตามมาตรฐานตะวันตก ไม่เพียงแต่จะถูกควบคุมบริเวณที่ตั้ง แต่ยังรวมถึงปัญหาจากกลิ่นที่รบกวนบรรยากาศในเมือง สมควรที่จะปิดบังให้มิดชิด รัชกาลที่ 4 ทรงออกประกาศเรื่องเอาศพไว้ค้างคืน ด้วยทรงเห็นว่าตามธรรมเนียมเดิมของไทยมักเอาศพตั้งค้างคืนไว้ตามศาลาวัด เมื่อจะประกอบพิธีศพทั้งการทำบุญและการเผา จึงนำศพมาชำระซึ่งทำให้เกิดกลิ่นเหม็นรบกวนโดยเฉพาะบริเวณที่ตั้งศพ ซึ่งอยู่ใกล้ถนนสร้างความรำคาญแก่เจ้าหน้าที่เสด็จผ่านอยู่เสมอ จึงทรงมีพระราชดำริว่า

“ฝ่ายเจ้าพนักงานเล่าจะเลินเล่อใจไม่สังเกตว่าอะไรจะงามอะไรจะไม่งาม จะไม่เอาใจใส่ว่าอะไรจะงามอะไรจะไม่งามจะไม่ดี ของสกปรก เป็นอันประมดคลเช่นนี้ ถึงจะยังไม่ได้เผาก็ควรจะยกเอาไปไว้เสียที่อื่นให้พ้น จึงจะชอบ ครั้นปีหลัง ๆ มา เสด็จรับผ้าพระกฐินไปอีก เมื่อเสด็จขึ้นไปถึงศาลา นั้นต้องทรงสังเกตดูแต่ไกลเกลือกจะมีศพมาทิ้งไว้ที่นั่น ให้หวั่นพระทัยไม่รู้หายเลย”²⁹

การปิดบังซ่อนเร้นพื้นที่ป่าช้าและพิธีศพให้พ้นจากสายตาและแก้ปัญหาจากกลิ่นส่วนหนึ่งสะท้อนภาพของการปรับตัวของชนชั้นนำของไทยที่ยอมรับ การแพทย์แบบตะวันตก เพื่อแก้ไขปัญหาการสาธารณสุขที่กำลังเกิดขึ้นกับ กรุงเทพฯ ซึ่งกำลังพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ชนชั้นสูงของไทยได้พยายามหาวิธี แก้ปัญหาการสุขาภิบาลให้กับเมือง³⁰ ซึ่งรวมถึงการจัดการพื้นที่ป่าช้าและ พิธีศพด้วย

²⁸ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2404. (2511). พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพพระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. หน้า 81-82.

²⁹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405-2411. (2511). พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. หน้า 401-402.

³⁰ นภานา อุนพงศ์พัฒน์. “ประวัติศาสตร์ความตายและความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ต่อชีวิตในสังคมไทย”. หน้า 64-65.

ความเติบโตของกรุงเทพฯไปในทิศทางของความศิวิไลซ์และผลประโยชน์จากการใช้ที่ดินเชิงพาณิชย์กรรมทำให้เกิดการตัดถนนหลายสายในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ป่าช้าซึ่งเคยอยู่ชายขอบของวัดและชุมชนให้เปิดเผยต่อสาธารณชน ทำให้ผู้คนสัมผัสกับพื้นที่ซึ่งเคยถูกปิดบังซ่อนเร้น กลายเป็นการเปิดเผยพื้นที่ป่าช้าและปัญหาไปพร้อมกัน ทั้งจากความสกปรก กลิ่น และภาพที่ไม่เจริญตาสำหรับเมืองที่ศิวิไลซ์

ป่าช้าที่สำคัญของกรุงเทพฯซึ่งเป็นที่รู้จักของชาวพระนครทั่วไปคือป่าช้าวัดสระเกษ บริเวณนี้ถือได้ว่าเป็น “ป่าช้าสำหรับเมือง”³¹ บริเวณนี้แม้ว่าจะ “เปิดเผยกว่าป่าช้าวัดอื่น ๆ”³² เพราะนอกจากจะใช้ประโยชน์บ่อยครั้งแล้วยังเป็นบริเวณที่มักมีชาวตะวันตกแวะเวียนเข้ามาสัมผัสกับแหล่งเสื่อมโทรมที่สุดแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ ดังที่ซอมเมอร์วิลล์ แม็กซ์เวลล์ ศาสตราจารย์ด้านการเจียรไนอัญมณี แห่งมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย ได้บรรยายสภาพป่าช้าแห่งนี้ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 ว่า

“ทันทีที่ลงมาถึงข้างล่าง เรารีบตรงไปยังลานเผาศพแห่งนั้น โดยเดินเข้าไปทางประตูซึ่งอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรม ผ่านอาคารเก่าแก่หลังหนึ่งซึ่งใช้หินเป็นวัสดุในการก่อสร้าง มีกำแพงล้อมรอบเป็นแนวยาวไปจนจรดถนนซึ่งอยู่ทางด้านทิศใต้ ขณะที่เราเบนสายตาไปมองดูกระดูกคนตายที่แขวนเรียงรายอยู่บนฝาผนัง ภาพพระเจดีย์อันสูงตระหง่านซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขาสีทองสูงปลั่งที่เราเพิ่งจะเดินทางจากมาเมื่อสักครู่ยังไม่เลือนหายไปจากความทรงจำ มันเป็นภาพน่าเกลียดน่ากลัวสุดจะพรรณนา และไม่ว่าเราจะเดินอย่างไรระมัดระวังเพียงใดก็ตาม เราก็มักหลีกเลี่ยงพื้นที่ที่จะต้องเหยียบย่ำลงบนกองเถื่อนของซากศพ ส่วนที่เป็นเนื้อสดๆ จะถูกเตะกินไปเกือบหมด ในขณะที่บรรดาสุนัขกำลังแทะเล็มกระดูกที่วางทิ้งกระจัดกระจายอยู่รอบบริเวณ ส่วนเศษชิ้นส่วนที่เหลือก็จะถูกฝูงนกเข้ามา

³¹ หจข. ร.5 ต.6/13 ที่ 72 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พระเบชาทสมเด็จ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 29 กรกฎาคม ร.ศ.109.

³² เรื่องเดียวกัน.

รุมจิกทิ้ง เมื่อไฟดับมอดลงกระดูกก็จะเหลือเพียงเก้าถ่านและผงธุลีเช่นที่
ในพระคัมภีร์กล่าวไว้ว่า “บุคคลผู้ซึ่งตายอย่างกล้าหาญในเมืองก็จะเป็น
อาหารของพวกสุนัข ส่วนผู้ที่ตายในสมรภูมิจะเป็นเหยื่อของพวกแร้งกา”
ภายในอาณาบริเวณซึ่งมีรั้วรอบขอบชิดแห่งนี้ นานๆ จึงจะมีลมพัดโชยมา
สักครั้ง ดังนั้นกองเก้าถ่านที่เผาซากศพและดับมอดลงไปแล้วจึงไม่คุกรุ่น
ขึ้นมาอีก ร่างกายทุกส่วนของผู้ตายจะถูกย่อยสลายโดยฝูงแร้ง กองฟืนที่
เผาศพ สุนัข และหนูซึ่งมักจะแอบมาแทะเล็มในเวลาากลางคืน”³³

แต่กระนั้นความเปลี่ยนแปลงจากกระแสของการพัฒนาเมืองได้กระทบ
ต่อพื้นที่ส่วนนี้โดยเฉพาะธรรมเนียมการสร้างประตูปีสสำหรับเมือง อันเป็น
แบบแผนของเมืองในภูมิภาคนี้มาแต่เดิม และถูกสืบทอดในช่วงต้น
กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์รื้อประตู
สำราญราษฎร์ หรือประตูผี และแนวกำแพงเมือง เมื่อปี พ.ศ.2444 เพื่อขยาย
แนวถนนให้รับกับสะพานสมมตอมรรมาครเพื่อให้ดูงดงามแก่พระนคร
มากขึ้น³⁴ กับทั้งเป็นการพัฒนาพื้นที่ให้เกิดประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ และ
แก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมบริเวณนี้ พระองค์ทรงซื้อที่ดินตามแนวขยาย
ถนนที่ประตูผี โดยรื้อถอนโรงแถวของเดิมออกไป ปรากฏในลายพระราช
หัตถเลขา ลงวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ.2445 ดังนี้

“ควรจะให้ราคาเต็มตามที่จะต้องซื้อนี้ถ้าจะให้ควร จะให้ราคาเท่าที่
ซึ่งไม่ได้ออกถนนก็เป็นอย่างดีเหลือเกินอยู่แล้ว เพราะถึงร่นเข้าไปก็คงออก
ถนนอยู่อย่างเดิมได้ประโยชน์เท่ากัน ที่แท้ไม่น่าจะปลูกโรงแถวเสียอีก เพราะ
รุ่งรังควรจะทำเป็นตึก ที่มุมบ้านกรมพรหมฯ³⁵ ก็จะเป็นตึกที่ฟากข้างป่าช้า
วัดสระเกษก็เป็นตึก ที่ตรงนี้แห่งเดียวจะเป็นโรงแถวซึ่งอายเปื้อ”³⁶

³³ ซอมเมอร์วิลล์ แมกซ์เวลล์, ศุกลรัตน์ ธาราคัคคี, ผู้แปล. (2555). สยามริมฝั่งเจ้าพระยา.
กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. หน้า 198-199.

³⁴ หจข. ร.5 ยธ.9/79 ที่146/11207 พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์
กราบทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 8 มีนาคม ร.ศ.120.

³⁵ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์.

³⁶ จมื่นจิตรจำนง (เปื้อ) ต่อมาเป็น พระรักษาเทพ.

ไม่สามารถจะปลูกได้ ถ้าหากว่าไม่เป็นที่ตกลงกันได้ ให้ฉันซื้อแต่เฉพาะที่ทำตึกก็เอา จะได้อามสักหน่อย”³⁷

ความเจริญตามแบบเมืองสมัยใหม่เริ่มเข้ามาแทนที่สิ่งปลูกสร้างที่มีมาก่อนหน้านี้รวมไปถึงการพัฒนาพื้นที่ซึ่งได้ชื่อว่าเสื่อมโทรมและน่ากลัวที่สุดแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯยุคอดีตคือ ย่านประตูผี และ ป่าช้าวัดสระเกษ อีกทั้งการสร้างถนนและตึกแถวยังถือเป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัยที่ปรากฏแก่กรุงเทพฯซึ่งมาพร้อมกับพลังของการพัฒนาพื้นที่เชิงพาณิชย์และความศิวิไลซ์ตามกระแสตะวันตก ซึ่งเบียดขับคติเมืองแบบจารีตซึ่งเน้นความศักดิ์สิทธิ์ให้อ่อนพลังลงอย่างกรณีการรื้อประตูผีดังกล่าว

ขณะเดียวกัน ภาครัฐได้มีมาตรการควบคุมการใช้พื้นที่ป่าช้าและการประกอบพิธีกรรมศพให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ โดยมีหน่วยงานคือ กองตระเวน เป็นผู้บังคับใช้กฎหมาย มาตรการของรัฐในส่วนนี้เริ่มตั้งแต่มีผู้เสียชีวิตในบ้านเรือนหากผู้ใด จะเคลื่อนศพไปประกอบพิธีภายในเขตกำแพงพระนครซึ่งมีธรรมเนียมห้ามเผาศพสามัญชนมาแต่เดิม³⁸ หรือแม้แต่เคลื่อนย้ายศพทั้งนำศพเข้าหรือออกนอกเขตกรุงเทพฯ³⁹ ผู้นั้นต้องขออนุญาตจากเจ้าพนักงานกองตระเวนเพื่อจะได้ออกไปอนุญาตสำหรับป่าช้าเป็นหลักฐานการเคลื่อนย้ายศพ เช่น กรณีหลวงประชาเชษฐกิจ ขอย้ายศพบิดาของตน ดังนี้

“ด้วยหลวงเทพเสนาสตีบิดาข้าพเจ้าป่วยเปนไข้มาช้านานถึงวันที่ 2 มกราคม ร.ศ.128 เวลา 3 ยาม อาการไข้หนักถึงแก่กรรมที่ตำบลบ้านหน้าวัดมหารธรรม ข้าพเจ้าได้นำความไปแจ้งต่อเจ้าพนักงานโรงพักตำบลประตู

³⁷ ประชุมพระราชพงศาวดารพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดินภาคที่ 3 (ตอนที่ 1) ระหว่างพุทธศักราช 2434 ถึงพุทธศักราช 2453. 2513. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี. หน้า 144-145.

³⁸ หจข.ร.5น.8.11/1 ที่ 104/13308 พระเจ้าน้องยาเอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง รองอธิบดีกรมกองตระเวน ลงวันที่ 2 กุมภาพันธ์ ร.ศ.116.

³⁹ หจข.ร.5น.8.11/7 ที่ 12080/15399 ขุนเกษตราภินายก กราบทูล พระเจ้าน้องยาเอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124.

สำราญราษฎร์ได้ตรวจออกใบอนุญาตสำหรับป่าช้าให้ข้าพเจ้าถือไว้เป็นคู่มือ แล้วบัดนี้ข้าพเจ้าจะนำศพบิดาข้าพเจ้าไปที่บ้านบิดาข้าพเจ้า ณ ตำบลลาดหน้าเมืองปาจิณบุรีเพื่อจัดการศพให้แก่บิดาข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าขอความกรุณาต่อกระทรวงนครบาล ขอใบอนุญาตในการที่จะนำศพไปนี้ ตามธรรมเนียม”⁴⁰

นอกจากนี้ ทางกระทรวงนครบาลยังได้ให้เจ้าพนักงานในตำแหน่งขุนทะเลวราก ซึ่งผู้ดำรงตำแหน่งนี้เป็นสัปเหร่อ หรือนายป่าช้าของป่าช้าวัดสระเกษซึ่งถือว่าเป็นป่าช้าของเมืองหลวงทำหน้าที่สำรวจจำนวนศพ ผู้เสียชีวิต สาเหตุการเสียชีวิตของศพแต่ละราย และวิธีการปลงศพ ของป่าช้าประจำวัดทั้งในฝั่งตะวันตกและตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา⁴¹ หน้าที่อีกประการหนึ่งของขุนทะเลวรากคือ การกำชับตรวจตราความเรียบร้อยของป่าช้าต่างๆ ตลอดจนมีอำนาจสั่งห้ามสัปเหร่อประกอบพิธีศพตามแต่ทางราชการจะมอบหมายหน้าที่ในแต่ละคราว⁴²

อย่างไรก็ดี การพัฒนาบ้านเมืองด้วยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางกายภาพโดยเฉพาะการตัดถนนและการพัฒนาพื้นที่ในเชิงพาณิชย์กรรมได้ทำให้พื้นที่ป่าช้าที่เคยถูกปกปิดซ่อนเร้นกลับเปิดเผยต่อสาธารณชนมากขึ้นพร้อมทั้งเปิดเผยปัญหาอันได้แก่ปัญหาจากกลิ่นและสภาพที่ไม่น่ารื่นรมณ์ขัดกับความศิวิไลซ์และความสะอาดซึ่งกำลังเป็นกระแสของการพัฒนาเมืองในขณะนั้น กรณีการตัดถนนพลับพลายไชยผ่านป่าช้าวัดพลับพลายไชย เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ได้ป่าช้าได้รับผลกระทบจากความเจริญของกรุงเทพฯ

วัดพลับพลายไชย หรือ วัดโคก เป็นบริเวณสำหรับประหารนักโทษ

⁴⁰ หจข.ร.5 น.8.11/31 ที่ 23580 นายร้อยตรีหลวงประชาเชษฐกิจ กรมยุทธนาธิการ ถึง เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 19 มกราคม ร.ศ.128.

⁴¹ หจข.ร.5 น.8.1/151 นายจัน ผู้จัดการป่าช้าวัดสระเกษ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เดือนกรกฎาคม ร.ศ.117.

⁴² หจข.ร.5 น.8.1/217 ที่1446/2176 พระเทพมณเฑียร ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ลงวันที่ 16 พฤษภาคม ร.ศ.121.

ตรงหัวแยงพลับพลาไชยเนื่องจากเป็นวัดอยู่ไกลจากพระนครอย่างมาก เรียกว่า ฟุ้งวัดโคก อีกทั้งยังเคยใช้ท้องทุ่งแห่งนี้เป็นสนามเล่นว่าพันของชาวพระนครอีกด้วย⁴³ ต่อมาเขตของพระนครขยายมาจนถึงวัดแห่งนี้และมีการตัดถนนผ่านพร้อมกับสร้างตึกแถว ซึ่งถมทับพื้นที่บางส่วนของป่าช้าให้เป็นทางสัญจร ซึ่งสร้างปัญหาแก่การดูแลความเรียบร้อยของถนน เช่น ในปี พ.ศ.2446 เจ้าพนักงานกรมศุขาภิบาลพบว่า มีผู้มาขุดศพขึ้นตรงบริเวณแยกระหว่างถนนพลับพลาชัยกับถนนหลวงเวลากลางคืนโดยไม่กลับให้เรียบร้อยถึงขั้น “เครื่องใส่ศพนั้นยังทิ้งอยู่” อีกทั้งบริเวณนี้เป็นทางเสด็จพระราชดำเนินอยู่บ่อยครั้ง⁴⁴

ปัญหาจากพื้นที่ป่าช้าที่สำคัญคือ เรื่องกลิ่นจากการปลงศพแต่ละวิธี หากเป็นการเผาศพมักกระทำกันกลางแจ้งตรงเชิงตะกอนไม่ปกปิดมิดชิด และกรณีที่เป็นการฝังศพปัญหามาจากการฝังศพตื้นเกินไป เช่น ที่ป่าช้าวัดสิตาราม (วัดคอกหมู) ซึ่งอยู่ใกล้กับถนนหลานหลวงเกิดกลิ่นศพและควันเผาศพรบกวนชาวบ้านใกล้เคียงอยู่เสมอ⁴⁵ อีกทั้งป่าช้าหลายแห่งมีศพฝังปริมาณมากในแต่ละปี เช่น ป่าช้าฮกเกี้ยน และป่าช้ากวางตุ้ง บริเวณถนนนั้น ซึ่งตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2427 และปี พ.ศ.2433 ฝังศพปีละ 800 ศพ และ 400 ศพ ตามลำดับ ส่วนป่าช้าที่บ้านทวาย ตำบลวัดดอน ตั้งขึ้นระหว่างปี พ.ศ.2442-2443 ฝังศพถึงปีละประมาณ 4,200 ศพ⁴⁶ จำนวนศพที่มากมายในป่าช้าแต่ละแห่งจึงยากที่จะดูแลเรื่องกลิ่นได้อย่างทั่วถึง รวมถึงป่าช้าบางแห่ง โดยเฉพาะ ป่าช้าวัดสระเกษ ยังใช้การปลงศพด้วยวิธีการทิ้งศพซึ่งมักเป็น

⁴³ พลตรี พระยาอนุภาพไตรภพ, “พระมหานครกรุงเทพฯในความทรงจำของคนอายุเจ็ดสิบ”. (2504). อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรี พระยาอนุภาพไตรภพ (จรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา). ม.ป.ท.: กรุงเทพฯ. หน้า 191-192.

⁴⁴ หจข.ร.5 น.๕.1/64 ที่ 25/1636 พระนครศาสตราภรณ์ ถึง พระยาอินทริบทิสีราชรองเมือง ลงวันที่ 7 กันยายน ร.ศ.122.

⁴⁵ หจข.ร.6 น.4.1/24 หนังสือร้องทุกข์ของชาวบ้านร้องเรียนเรื่องฝังศพ เผาศพ ที่วัดสิตาราม ถึงเจ้าพระยามรราช ลงวันที่ 21 กุมภาพันธ์ ร.ศ.130.

⁴⁶ กรณีการ ดันประเสริฐ, แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, พลวัฑ ประพัฒน์ทอง และ สวณีย์ วิเศษพันธ์. 90 ปี มูลนิธิป่อเต็กตึ๊งบนเส้นทางประวัติศาสตร์สังคมไทย: ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า. หน้า 5.

ศพนักโทษและคนจรจัด⁴⁷ ให้เป็นอาหารของแร้ง กา จนเป็นภาพที่อุจาด สลายตานอกเหนือจากกลิ่น⁴⁸

ในยุคที่กรุงเทพฯกำลังก้าวเข้าสู่ความเป็นเมืองศิวิไลซ์ตามมาตรฐาน การสุขาภิบาลแบบตะวันตก เมื่อต้องติดต่อกับชนต่างชาติที่เข้ามาประกอบ กิจกรรมต่างๆ ในพระนครมากขึ้น ปัญหากลิ่นจากป่าช้าได้กลายเป็น เครื่องบั่นทอนความศิวิไลซ์ของกรุงเทพฯดังปรากฏเรื่องร้องเรียนจาก ชาวต่างประเทศอยู่เสมอ เช่น คณะบาทหลวงชาวฝรั่งเศสและนักเรียน อัสสัมชัญร้องทุกข์ผ่านมิสเตอร์เวสเดนกาต ที่ปรึกษารัฐบาลสยาม เมื่อปี พ.ศ.2452 ว่าได้รับความเดือดร้อนจากการเผาศพของวัดสวนพลูถึงกับ “เจ็บป่วยล้มตายหลายคน ด้วยทนกลิ่นโสโครกไม่ได้”⁴⁹ หรือกรณีเมื่อปี พ.ศ.2441 มิสเตอร์โทชิโรฟูชิตา อุปทูตญี่ปุ่น กราบทูลต่อพระเจ้าห้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษาโรประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ถึงปัญหาจาก การเผาศพที่วัดมหาพฤฒาราม ที่ส่งกลิ่นไปถึงสถานทูตญี่ปุ่น ความว่า

“วัดที่ว่านั้นซึ่งอยู่ในกลางคนเปนอันมากยอมให้เผาศพในเวลากลางวัน ลมก็พัดกลิ่นอันร้ายแรงที่สุดนี้ก็พัดไปทั่วทุกแห่งในที่ใกล้เคียงถึงดังนั้นก็ดี ใช้ว่าจะเปนแต่ความไม่ชอบพอแก่พวกราษฎรที่อยู่ใกล้นั้น แต่เป็นการร้าย แก่ความสุขสบายของมหาชนโดยแพร่อากาศในที่เนาเหมานั้น ซึ่งข้าพเจ้า ไม่มีความสงสัยเลยเลวว่ารัฐบาลของพระองค์ท่านนั้นก็มีความรอนใจอยู่เสมอ ที่จะให้การสุขาภิบาลของมหานครนี้ให้เจริญดีขึ้นกับได้ทราบว่าเป็นพระองค์ ท่านก็ได้ทรงจัดการให้ทันทีที่จะให้อยุดความประพฤติดันไม่สมควรนั้นเสีย”⁵⁰

⁴⁷ หจข.ร.5 น.8.1/151 นายจัน ผู้จัดการป่าช้าวัดสระเกษ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรม หลวงนเรศรวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เดือนกรกฎาคม ร.ศ.117.

⁴⁸ ซอมเมอร์วิลล์ แม็กเวลล์, สุกลรัตน์ ธาราคักดี, ผู้แปล. สยามริมฝั่งเจ้าพระยา. หน้า 198-199.

⁴⁹ หจข. ร.5 ต.26/1 ที่ 16/239 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษาโรประการ ทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมมตอมรพันธ์ ราชเลขานุการ ลงวันที่ 9 เมษายน ร.ศ.128

⁵⁰ หจข. ร.5 ต.22/15 คำแปลที่ 24/6950 มิสเตอร์โทชิโรฟูชิตา อุปทูตญี่ปุ่น กราบทูล ต่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษาโรประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ลงวันที่ 29 กันยายน ร.ศ.๑๑๗

ปัญหากรลินจากการเผาศพยังกระจายไปถึงที่ประทับของรัชกาลที่ 5 บริเวณพระราชวังสวนดุสิต ซึ่งมีวัดรายล้อมอยู่รอบด้าน ประกอบกับอยู่ในเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินเป็นประจำ ทำให้ทางราชการออกประกาศเรื่องเผาศพตามวัด เมื่อปี พ.ศ.2443 กำหนดให้วัดตามทิศต่างๆ สามารถเผาศพให้สัมพันธ์กับฤดูกาลที่จะไม่ส่งกลิ่นรบกวนได้ เช่น วัดสังเวชวิศยาราม วัดสามพระยา วัดบริหานยก ให้เผาศพได้แต่ในฤดูลมว่าว ส่วนวัดราชาธิวาส วัดเทวราชกุญชร วัดสัมเกลียง วัดเครือวัลย์ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก ห้ามเผาศพในฤดูลมตะวันตก และบางวัดห้ามเผาศพในฤดูลมตะเภา เช่น วัดอรุณราชวราราม วัดโมฬีโลกยาราม สำหรับวัดในแนวฝั่งตะวันออกของคลองผดุงกรุงเกษม สามารถเผาศพได้ตลอดปี โดยวัดต่างๆ จะต้องเผาศพให้เสร็จก่อนบ่าย 3 โมง หากจะประกอบพิธีศพช้ากว่าที่กำหนดจะต้องขออนุญาตต่อทางการ⁵¹

กฎหมายดังกล่าวให้อำนาจเจ้าพนักงานที่เกี่ยวข้องทั้งกระทรวงธรรมการซึ่งดูแลพระอารามต่างๆ รวมทั้งเจ้าหน้าที่กองตระเวนซึ่งต้องประสานงานระหว่างกัน เพื่อควบคุมและดูแลการเผาศพไม่ให้เกิดกลิ่นรบกวน โดยผู้ที่ประกอบพิธีต้องขออนุญาตต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรณีเมื่อปี พ.ศ.2445 พระมดุงสุลกฤตย์ต้องการเผาศพมารดาซึ่งเก็บไว้กว่า 3 ปี ที่วัดโมฬีโลกยาราม แต่ด้วยขณะนั้นเป็นฤดูลมตะเภาซึ่งผิดต่อกฎหมายดังกล่าว ทางกรมไม่อนุญาตเนื่องจากเป็นฤดูลมซึ่งจะพัดพากลิ่นข้ามฟากแม่น้ำมาได้ ทำให้พระมดุงสุลกฤตย์ต้องขอพระบรมราชานุญาตเป็นกรณีพิเศษเพราะเป็นวัดใกล้บ้านและได้ตระเตรียมงานเรียบร้อยแล้ว อีกทั้งยังเป็นศพที่ค้างเก่ามีกลิ่นน้อย จนท้ายสุดก็ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ประกอบพิธีได้⁵²

⁵¹ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ. (2478). ประชุมกฎหมายประจำศก ร.ศ.118-119 เล่ม 17. พระนคร: เติลเมล์. หน้า 429-431.

⁵² หจข. ร.5 ศ.26/1 ที่ 265/8026 พระยาวุฒิศการบดี กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 7 กุมภาพันธ์ ร.ศ.121.

บทบาทของรัฐมีส่วนอย่างมากต่อการควบคุมกิจกรรมของมนุษย์ในการใช้พื้นที่เมืองแม้กระทั่งพื้นที่ประกอบพิธีกรรมสุดท้ายของชีวิต ซึ่งพบว่ากองตระเวนสังฆามประกอบพิธีศพทันทีที่เห็นว่าขัดต่อบังคับของรัฐ กรณีเมื่อปี พ.ศ.2445 มีการห้ามเผาศพที่วัดส้มเกลี้ยงซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระราชวังสวนดุสิต ประกอบกับอยู่ในฤดูลมตะวันตกทำผิดต่อกฎหมายข้างต้น⁵³ ดังรายงานของพระเทพผล ความว่า

“ด้วยเมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม ร.ศ.121 เวลาบ่าย 5 โมงเศษ หลวงนครเขตรักษากรมศรีสารวัดใหญ่ ได้โทรศัพท์มาบอกยังข้าพเจ้าว่า ข้างในจะเสด็จไปที่เผาศพท้าวสมศักดิ์ที่วัดเคลือวัน จะเสด็จลงทางถนนข้างฮี ข้าพเจ้าได้สั่งให้หลวงนครเขตรักษากรมศรีสารวัดใหญ่ไปตรวจทางวัดส้มเกลี้ยงได้เห็นพระพัทธธรรมธาดาจารย์ได้ให้คนช่วยกันจัดการเผาศพนายทองอาจารย์บอกหนังสือที่วัดนั้นหลวงนครจึงได้ให้คนตระเวรไปห้ามไม่ให้เผา ศพนั้นยังสดอยู่ ฟังตายได้วันหนึ่งให้ดับไฟเสียแลให้เอาศพนั้นฝังไว้ พระพัทธธรรมธาดาจารย์ก็ให้คนดับไฟในทันใดนั้น แล้วยกศพลงจากเชิงตะกอนนำไปฝังไว้ที่ป่าช้าวัดนั้นโดยเรียบร้อย ที่ยื่นรายงานเข้าไปนี้โดย เห็นว่าพระพัทธธรรมธาดาจารย์ไม่ขัดชินกองตระเวรอย่างใดจึงไม่ได้ทำรายงานขึ้นเรียนโดยทันที”⁵⁴

กรณีที่วัดส้มเกลี้ยงเห็นถึงการใช้อำนาจของรัฐผ่านกองตระเวนในการห้ามปรามอย่างเด็ดขาด ซึ่งไม่ต่างจากกรณีของวัดปลับปลาไชยเมื่อปี พ.ศ.2441 รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชโองการห้ามการฝังศพและเผาศพเนื่องจากเป็นเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินอยู่เสมอ ซึ่งทำให้บทบาทของป่าช้าวัดปลับปลาไชยต้องยุติลง ดังนี้

“ด้วยมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าสั่งว่า ตามบาญชีคนป่วย เปนอหิวาตกโรคตายจำนวนเดือนมกราคมนี้ มีวัดปลับปลาไชยเปนที่

⁵³ หจข. ร.5 น.8.1/217 พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ถึง พระยาวิสุทธ์สุริยศักดิ์ ว่าที่ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ ลงวันที่ 19 พฤษภาคม ร.ศ.121.

⁵⁴ หจข. ร.5 น.8.1/217 ที่ 1446/2176 พระเทพผล ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ลงวันที่ 17 พฤษภาคม ร.ศ.121.

ผังศพด้วย ทรงพระราชดำริเห็นว่า วัดพลับพลาไชย เป็นทางเสด็จไปมาอยู่
ใหงัดผังศพเสียสักทีจะดีขึ้น

ให้พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองสั่งอำเภอกองแขวงให้ป่าวร้อง
ราษฎรให้ทราบทั่วกันตามกระแสพระบรมราชโองการ แลให้นายจันผู้ว่าที่
ขุนทะเลวรากให้กำชับสั่งสืบหรือคอยห้ามอย่าให้ผู้หนึ่งผู้ใด นำศพไปฝังที่
วัดพลับพลาไชย เป็นอันขาด อนึ่งการเผาศพก็มีกลิ่นร้ายแรงเป็นการโสโครก
ให้อำเภอแลสืบหรือห้ามการเผาศพอย่าให้เผาในที่วัดพลับพลาไชยนั้นด้วย
กว่าจะได้อนุญาตให้เผาเมื่อใดจึงทำได้”⁵⁵

สรุป

ป่าช้าเป็นพื้นที่สำหรับประกอบพิธีอันเกี่ยวเนื่องกับความตายและ
ความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติของมนุษย์ ทำให้พื้นที่ป่าช้าเป็นบริเวณ
ที่ไม่มีผู้ใดอยากเข้าไปข้องแวะเว้นแต่ผู้ที่ประกอบพิธีศพ หรือแม้กระทั่ง
พิธีกรรมทางไสยศาสตร์บางอย่าง รวมไปถึงผู้ที่มีสถานภาพต่ำต้อยทางสังคม
เช่น คนจรจัด และขอทาน สำหรับปศุชนที่ยังดำรงชีวิตทั่วไปพื้นที่ดังกล่าว
ถูกจัดให้เป็นพื้นที่ห่างไกลจากชุมชนตั้งแต่ระดับหมู่บ้านจนถึงระดับสังคม
เมือง ซึ่งลักษณะการกำหนดบริเวณที่ตั้งป่าช้ากับชุมชนเช่นที่กล่าวมา
ยังดำรงอยู่จนถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์เห็นได้ชัดในกรณีของป่าช้า
วัดสระเกศ ซึ่งมีความสำคัญในระดับ “ป่าช้าสำหรับเมือง” ด้วยการให้อยู่
นอกแนวกำแพงเมือง แต่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับกรุงเทพฯทางกายภาพ
อย่างมากในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เบียดขับพื้นที่ป่าช้าซึ่งเคยอยู่อย่างชอนเร้น
และห่างไกลจากชุมชน ป่าช้าในสมัยดังกล่าวได้กลายเป็นพื้นที่ซึ่งเข้าถึง
ได้เนื่องจากป่าช้าส่วนหนึ่งได้อยู่ในพื้นที่ซึ่งมีการตัดถนนทำให้ขอบเขตของ
เมืองและการตั้งชุมชนได้ขยายออกไปจนกระทบต่อพื้นที่ป่าช้าที่มีอยู่เดิม
ทำให้พื้นที่ป่าช้าถูกจัดการให้เกิดความเป็นระเบียบหรือแม้แต่การสิ้นสุด

⁵⁵ หจข.ร.5 น8.1/165 ที่ 77/14105 พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดี
กระทรวงนครบาล ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ลงวันที่ 4 กุมภาพันธ์ ร.ศ.117.

การใช้ประโยชน์ในหน้าที่ด้านพิธีกรรมด้วยอำนาจการจัดการของรัฐสมัยใหม่ที่เข้ามาควบคุมกิจกรรมของประชาชนที่ใช้พื้นที่ภายในเมืองหลวง อันแสดงถึงบทบาทของรัฐที่แทรกแซงในวิถีชีวิตของราษฎรจนกระทั่งวาระสุดท้ายของชีวิต

เอกสารอ้างอิง

Rüdiger Korff. (1992). **Markets, Trade, and State: Urbanism in Bangkok.**

Bielefeld: University of Bielefeld.

กรรณิการ์ ตันประเสริฐ, แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง และ สวณีย์ วิเศษพันธุ์. (2543). **90 ปี มูลนิธิป่อเต็กตึ๊งบนเส้นทางประวัติศาสตร์สังคมไทย: ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า.** กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด.

Tunprasert, K., Kanokpongchai, S., Prapatthong, P. and Wisatphan, S. (2000). **90 years Poh Teck Tung Foundation on the Road of Thai Social History: History by all accounts.** Bangkok: Darnsutha Prining Co,ltd. (in Thai).

กวีนิรนาม. (นามแฝง). (2545). “**นิราศชมตลาด,**” ใน กวีสยามนำเที่ยว กรุงเทพฯ, สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: มติชน.

KeweeNiraname. (pseudo). (2002). **Nirat Chomtalat.** in Poet Siam Bangkok tour. Wongthes, S. editor. Bangkok: Matichon. (in Thai).

กาญจนาคพันธุ์ และ นายตำรา ณ เมืองใต้. (นามแฝง). (2545). **เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน.** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

Kanchanakkhaphan and Naitumra Na Muangtai. (pseud). (2002). **Description of KhunChang KhunPhan.** (2nd ed.). Bangkok: Amarin. (in Thai).

ขุนคเชนทรามาตย์ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล. (ร.ศ. 124, 13 กุมภาพันธ์). **จดหมายเหตุ**

รัชกาลที่ 5 น.8.11/7 เลขที่ 12080/15399.

The report of Khun Kachanetramas to Kromluang Naretworarit. (February 13, 1905). **National Archive of the King Chulalongkorn, Ministry of Capital 8.11/7 No. 12080/15399.** (in Thai).

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2551). **อันเนื่องด้วยความตาย สื่อบัณฑิตเนื่องในงานสัปดาห์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ.** ม.ป.ท.: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

Faculty of Archaeology, Silpakorn University. (2008). **The Program in week of Prince Damrongrachanuphap in topic of “Because of Death”.** n.p.: Faculty of Archaeology Silpakorn University. (in Thai).

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2528). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับโรงเรียนสวนกุหลาบ ที่ระลึกครบรอบวันสิ้นพระชนม์ปีที่ 52 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ.** ม.ป.ท.: แสงไทยการพิมพ์ จำกัด.

Thipakorawongsa, Chaophaya. (1985). **Royal Chronicle of KrungRattanakosin King Rama 1 Volume of Suankularb School. Published in memorial day 52 years of of Prince Damrongrachanuphap.** n.p.: SangThai Printing Co,Ltd. (in Thai).

แดนบิซ บรัตเล. (2514). **อักษรภิธานศรับท์. (พิมพ์ครั้งที่ 2).** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

Bradley, D. (1971). **Dictionary of Siamese Language.** (2nd ed.). Bangkok: Kurusapa Ladprao Press. (in Thai).

ตำนานวัดกุสุมาณต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงรุจิ ศรีวรรณวิทย์. (2512). พระนคร: โรงพิมพ์ กฤษณปรกรณ.

Object and Places that Build by King Rama 3, Commemorative volume of Momluang Ruji Sriwannawat's royal cremation.

(1969). Bangkok: Kritsanapakorn Press. (in Thai).

นภนาท อนุพงศ์พัฒนา. (2550). “ประวัติศาสตร์ความตายและความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ต่อชีวิตในสังคมไทย,” ใน วัฒนธรรมความตาย กับวาระสุดท้ายของชีวิต: คู่มือเรียนรู้อัตชีวประวัติสังคมของการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย. โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: สำนักงานวิจัยสังคมและสุขภาพ.

Anupongpat, N. (2007). **History of Death and Changing about Perspective of Life in Thai Society.** in **Culture and Death with Last Time of Life: The Guide Book for Learning Social Dimension of End of Life Care.** Komatra Chuengsatiansup, editor. Bangkok: Society and Health Institute. (in Thai).

นายจัน ผู้จัดการป่าช้าวัดสระเกษ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล. (ร.ศ.117, กรกฎาคม). จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 น.8.1/151.

The Report of Nai Chan to Kromluang Naretworarit (July, 1898). **National Archive of the King Chulalongkorn, Ministry of Capital 8.1/151.** (in Thai).

นายร้อยตรีหลวงประชาเชษฐกิจ กรมยุทธนาธิการ ถึง เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล. (ร.ศ.128 19 มกราคม). จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 น.8.11/31 เลขที่ 23580.

The Report of Second Lieutenant-Luang Prachachetkij to Chaophaya Yomrat. (January 19, 1909). **National Archive of the King Chulalongkorn, Ministry of Capital 8.11/31 No.23580.** (in Thai).

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2404. (2511). พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ.

กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

Collected Proclamation of the King Mongkut, 2394-2404 B.E. (1968).

Commemorative in Cremation of Phramaha Phothisongsachan
Inthachotathera. Bangkok: Fine Arts Department. (in Thai).

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405-2411. (2511). พิมพ์ถวายในนาม
พระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ.
กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

Collected Proclamation of the King Mongkut, 2405-2411 B.E. (1968).

Commemorative in Cremation of Phramaha Phothisongsachan
Inthachotathera. Bangkok: Fine Arts Department. (in Thai).

ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่
ทรงบริหารราชการแผ่นดินภาคที่ 3 (ตอนที่ 1) พ.ศ.2434-2453.
(2513). พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี. หน้า 144-
145.

Collected Royal Secreterial Scripts of His Majesty the King

Chulalongkorn on Kingdom Manangement Volume 3
(Section 1), 2434-2453 B.E. (1970). Bangkok: Prime Minister's
Office. (in Thai).

ปราณี วงษ์เทศ. (2534). พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในประเทศไทย. ม.ป.ท.:
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร.

Wongthes, P. (1991). **Ritual about Death in Thailand.** n.p.: Princess
Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre Silpakorn
University . (in Thai).

พระเจ้าน้อยงาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง
พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง รองอธิบดีกรมกองตระเวน.
(ร.ศ.116, 2 กุมภาพันธ์). จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 น.8.11/1 เลขที่
104/13308.

Krommuen Naretworarit to Phaya Intrathibodisiharachrongmuang.
(February 2, 1897). **National Archive of the King Chulalongkorn,
Ministry of Capital 8.11/1 No.104/13308.** (in Thai).

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง
พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง. (ร.ศ. 117, 4 กุมภาพันธ์).
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 น. 8.1/165 เลขที่ 77/14105.

Krommuen Naretworarit to Phaya Intrathibodisiharachrongmuang.
(February 4, 1898). **National Archive of the King Chulalongkorn
Reign) Ministry of Capital 8.1/165 No.77/1405.** (in Thai).

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรม
ขุนสมมตอมรพันธ์ ราชเลขานุการ. (ร.ศ. 128, 9 เมษายน).
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 ศ.26/1 เลขที่ 16/239.

Kromluang Dhaewawongsawaroprakarn to KromKhun Sommotaaamonphun.
(April 9, 1909). **National Archive of the King Chulalongkorn,
Ministry of Education 26/1 No.16/239.** (in Thai).

พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ กราบทูล พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (ร.ศ.120, 8 มีนาคม). จดหมายเหตุ
รัชกาลที่ 5 ยธ.9/79 เลขที่146/11207.

Chaofa Kromkhun Narissaranuwattiwong to King Chulalongkorn . (March
8, 1901). **National Archive of the King Chulalongkorn,
Ministry of Transportation 9/79 No.146/11207.** (in Thai).

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ. (2470). **ตำนานสุสานหลวง
วัดเทพศิรินทร์ทราวาส กับตำนานมโหรี.** ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรฒธนากร.

Damrongrachanuphap, Prince. (1927). **Legends of Royal Tombs, Thep
Sirin Thawat temples.** n.p.: Sophonpipunthanakorn Press.
(in Thai).

พระเทพผลู ถึง พระยาอินทราชิปติสึหราชรองเมือง. (ร.ศ.121, 16 พฤษภาคม).
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 น.8.1/217 เลขที่ 1446/2176.

The Report of Phra Thepploo to Phaya Intrathibodisiharachrongmuang.
(May 16, 1902). **National Archive of the King Chulalongkorn,
Ministry of Capital 8.1/217 No.1146/2176.** (in Thai).

พระนรศตวรรษกรรรม ถึง พระยาอินทริบติสึหราชรองเมือง. (ร.ศ.122,
7 กันยายน). จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 น.5.1/64 เลขที่ 25/1636.

The Report of Phra Norasartsaragum to Phaya Intrathibodisiharachrongmuang.
(September 7, 1903). **National Archive of the King Chulalongkorn,
Ministry of Capital 8.1/151 No. 25/1636.** (in Thai).

พระยาวุฒิการบตี กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมมตอมรพันธุ์.
(ร.ศ.121, 7 กุมภาพันธ์). จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 ศ.26/1 เลขที่
265/8026.

The Report of Phaya Vudhthikarnbodi to KromKhun Sommotaamonphun.
(February 7, 1902). **National Archive of the King Chulalongkorn,
Ministry of Education 26/1 No. 265/8026.** (in Thai).

พระยาอินทราชิปติสึหราชรองเมือง ถึง พระยาวิสุทษ์สุริยศักดิ์ ว่าที่ปลัดทูลฉลอง
กระทรวงธรรมการ. (ร.ศ. 121, 19 พฤษภาคม). จดหมายเหตุรัชกาล
ที่ 5 น.8.1/217.

The Report of Phaya Intrathibodisiharachrongmuang to Phaya
Wisutsuriyasak. (May 19, 1902). **National Archive of the King
Chulalongkorn, Ministry of Capital 8.1/217.** (in Thai).

พลตรี พระยาอนุภาพไตรภพ. (2504). พระมหานครกรุงเทพฯ ในความ
ทรงจำของคนอายุเจ็ดสิบ, ”อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พลตรี พระยาอนุภาพไตรภพ (จรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา).
ม.ป.ท.: กรุงเทพฯ.

Anuphaptriphob, Major General- Phaya. (1961). The Diary about Bangkok from Memory of the Old man who has Seventy Years old. in **Commemorative volume of Major General-Phaya Anuphaptriphob's royal cremation**. Bangkok: No Press. (in Thai).

มิสเตอร์โทชิโรฟุชิตา อุพูตญี่ปุ่น กราบทูลต่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ. (ร.ศ. 117, 29 กันยายน) จดหมายเหตุการณ์ที่ 5 ต.22/15 เลขที่ 24/6950.

The Report of Mr.Toshiro Fushita to Kromluang Dhaewawongsawaroprakam. (September 29, 1898). **National Archive of the King Chulalongkorn Reign, Ministry of Foreign Affair 22/15 No.24/26950**. (in Thai).

แม็กซ์เวลล์, ซอมเมอร์วิลล์. (2544). สยามริมฝั่งเจ้าพระยา. แปลและเรียบเรียงโดย ศุภรัตน์ ธาราศักดิ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

Maxwell, S. (2001). **Siam on the Meinam from the Gulf to Ayuthia**. Translated by Sukolrat Tharasak. Bangkok: Fine Arts Department. (in Thai).

สมคิด จิระทัศนกุล. (2554). **รู้เรื่องวัด โบสถ์วิหาร เจดีย์ พุทธสถาปัตยกรรม ไทย**. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส.

Jiratanakul, S. (2011). **Knowledge of Wat Phra Ubosot Wiharn Chadi Buddhist Thai Architecture**. Bangkok: Museum Press. (in Thai).

สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กราบทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (ร.ศ.109, ลงวันที่ 29 กรกฎาคม). จดหมายเหตุการณ์ที่ 5 ต.6/13 เลขที่ 72.

The Report of Prince Damrongrachanuphap to KingChulalongkorn. (July 7, 1890). **National Archive of the King Chulalongkorn, Ministry of Education 6/13 No. 72**. (in Thai).

สมเด็จพระยาตากสินมหาราช. (2546). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

Damrongrachanuphap, Prince. (2003). **Royal Chronicle of KrungRattanakosin King Rama 2**. Bangkok: Fine Arts Department. (in Thai).

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2548). กรุงเทพฯมาจากไหน?. กรุงเทพฯ: มติชน.

Wongthes, S. (2005). **Bangkok: The Historical Background**. Bangkok: Matichon. (in Thai).

เสฐียรโกเศศ. (นามแฝง). (2547). **ฟื้นความหลัง เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: ศยาม. Satiankoses. (pseud). (2004). **Feunkwamlung Volume 1**. Bangkok: Siam. (in Thai).

เสฐียร ลายลักษณ์ และคณะ. (2478). **ประชุมกฎหมายประจำศก ร.ศ.118-119 เล่ม 17**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์.

Sathian Lailuk and et al. (1935). **Prachum kotmai prachamsok, 2442-2443 B.E. vol.17**. Bangkok: Dailymail Press. (in Thai).

หนังสือร้องทุกข์ของชาวบ้านร้องเรียนเรื่องฝังศพ เผาศพ ที่วัดสิตาราม ถึงเจ้าพระยามรราช. (ร.ศ.130, 21 กุมภาพันธ์). **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 6 น.4.1/24**.

The Report of Villager about Problem of Cemetery at Wat Sitaram to Chaophaya Yomrat. (February 21, 1911). **National Archive of the King Vajiravudh, Ministry of Capital 4.1/24**. (in Thai).

อรวรรณ ศรีอุดม. (2535). **วันวาน...กับวันนี้ของถนนสีลม**. กรุงเทพฯ: ธนาคารไทยทุน.

Sriudom, O. (1992). **Yesterday...and Today of Silom Road**. Bangkok: Thai Danu Bank. (in Thai).